

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 39 Volume: 8 Issue: 39

Ağustos 2015 August 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KÂTİP ÇELEBİ'NİN MÎZÂNÜ'L-HAKK ADLI ESERİ BAĞLAMINDA KÂDIZÂDELİLER-SİVASÎLER MÜCÂDELESİ

STRUGGLE BETWEEN KADIZADELIS AND SIVASIS IN THE CONTEXT OF KATIPÇELEBİ'S WORK NAMED MÎZÂN AL-HAQQ

Ferzende İDİZ*

Öz

XVII. yüzyılda Osmanlı'nın yaşadığı önemli olaylardan birisi hiç şüphesiz tarihe Kâdızâdeliler-Sivasîler Mücadelesi olarak geçmiş olan fitne olayıdır. Kâtip Çelebi'nin de yaşadığı bu dönemde din adamları ikiye ayrılmış ve pek de ilmi değeri bulunmayan bir takım meseleleri tartışmaya, bundan dolayı bir birlerini itham etmeye ve kin duymaya başlamışlardır. Bu tartışmaların medrese ayağını Kâdızâde Mehmed Efendi başlatmış ve etrafına bir takım taraftar da toplamıştır. Bundan dolayı bunlara Kâdızâdeliler denilmiştir. Öte yandan Kâdızâdenin tekke ve sûfilere suçlayan sözlerine Abdülmecid Sivasî (ö.1049/1639) karşı çıkmış ve kürsülerde söz konusu ithamlara sert cevaplar vermiştir. Tekke ve mutasavvıfları temsil eden ve Sivasî Şeyh olarak tanınan bu zât etrafında toplananlara da Sivasîler ismi verilmiştir.

Bu çalışmada, Kâtip Çelebi'nin tutumu, konuya yaklaşımı ve tartışılan meselelere getirdiği çözümler işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kâtip Çelebi, Kadızâde, Sivasî, Tütün, Kahve, Salavat.

Abstract

There is no doubt that one of the most important events the Ottomans experienced in 17th century is the instigation which was recorded in history as Kadizadelis-Sivasis Struggle. In this period, KatipÇelebi also lived in, Muslim clergymen divided into two groups and began to discuss religiously trivial issues and therefore to accuse and have a spite against each other. Madrasah part of these discussions started with Kâdızâde Mehmed Efendi and he attracted some followers. Therefore, these followers were named as Kadizadelis. On the other hand, AbdülmecidSivasi objected to the remarks of Kadizade, who accuses the dervish lodges and sufis, and directed harsh criticism against such accusations. People supporting this person who represents the dervish lodges and sufis and is known as Sivasi Sheikh were named as Sivasis.

This paper investigates the attitude of Çelebi, his approach to the subject and issues under discussion.

Keywords: Katip Çelebi, Kadizade, Sivasi, Tobacco, Turkish Coffee, Salawat.

Giriş

Osmanlı düşünce sistemine bakıldığında iki kuruma dayandığı görülür. Bunlar medrese ve tekkelerdir. Medreselerde aklî ve naklî ilimler verilirken, tekkelerde de Allah'a varmanın yolları öğretilerek irfânî bilgi verilir. Bu iki kurum, bir birinin alternatifi değil, biri diğerini tamamlayan ve uyum içerisinde faaliyet gösteren müesseselerdir.

XVII. Yüz yıla gelindiğinde Osmanlıda siyasî ve ekonomik sıkıntılar görülmeye başlanmış ve bu sıkıntılar sosyal hayatta da kendisini hissettirmiştir. (Karagöz, 2002: XI, 144-145) Hemen hemen her kurum ve grubun, Osmanlı'nın içine düştüğü bu kötü gidişatın sebep ve çarelerini aradığı bu dönemde; bunun sebebini dinin aslından ayrılmış olmasına bağlayan ve çözümünü, dinin aslına dönmekte arayan bir akım ortaya çıkmıştır. İslâm'a sonradan sokulmuş olan tüm bid'atlardan dinin temizlenmesi gerektiğini söyleyen bu kesim, tekkeleri de ağır bir dille eleştirmiştir. Söz konusu suçlamalara tekke mensupları tarafından aynı sertlikte karşılık verilince tartışmalar başlamış, Osmanlı'da var olagelen tekke ve medrese uyumu bozularak, fikrî ve fiilî çatışmaya dönüşmüştür. Tekke ve medrese ayrılığına sebep olan bu hareket, IV. Murad devrinin (1623-1640) ortalarından (1630) IV. Mehmed'in saltanat döneminin (1648-1687) yedinci yılına kadar devam etmiştir.

Bu dönemde medreseleri temsilen söz konusu olayları gündeme taşıyan kişi, Kâdızâde Mehmed Efendi (ö.1045/1635)¹ olmuştur. Onun lakabından dolayı taraftarlarına, "Kâdızâdeliler" veya halk arasında "Fakih" den bozma "Fakular" denilmiştir. Sözde bid'atlara karşı olmak ve bid'atları yok etmek adına yapılan bu saldırıların hedefinde aslında mutasavvıflar yer almıştır. Bundan dolayı buna dönemin tanınmış halvetî

* Yrd. Doç. Dr. Yüzcüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fak. Tasavvuf Ana Bilim Dalı (email: f.idiz65@gmail.com).

¹Kadızâde hakkında geniş bilgi için bak., Çelebi, 2008: 220; Şeyhi Mehmed Efendi, 1989: I, 59; Nâimâ 1969: VI, 2717; Gölpinarlı, 2006: 155; Gündoğdu, 2000: 86; Gündoğdu, 1998: 189-190).

şeyhlerinden Abdulmecid Sivâsî(öl.1049/1639)² ile Ömer Fânî Efendi³ ve Mevlevî İsmâîl Dede başta olmak üzere önde gelen bazı mutasavvıflar karşı çıkmış ve sert cevaplar vermişlerdir. Tekke tarafında daha çok Abdulmecid Sivâsî ön plana çıktığından dolayı, mutasavvıfları savunan bu kesime de onun lakabından hareketle "Sivâsîler" ismi verilmiştir. (Çavuşoğlu, 2001: XXIV, 100; Gündoğdu, 1998: 189 (Dip not 2); Ocak, 1979-1983: 208; Karagöz, 2002: 141). Kısaca bu şekilde başlayan ve adına Kâdızâdeliler-Sivâsîler denilen bu fitne olayı büyüyerek devam etmiştir.

Dinin temel esaslarını teşkil etmeyen ve aşağıda daha geniş ele alınacak olan bir takım meseleler üzerinden bir birlerine ağır ithamlarda bulunan bu iki kesime taraf tutmadan eser yazmak suretiyle karşı çıkan ve akl-ı selim yolunu tutan bazı mütefekkirler de olmuştur. Üçüncü bir grub diye bileceğimiz bu mütefekkir kesimin başında da hiç şüphesiz Kâtip Çelebî gelir. (Karagöz, 2002: 143). Kâdızâdeliler-Sivâsîler olayının ulaştığı durumu, "Bazı kimseler, kurnazca vesvese veren şeytanın azdırmasıyla burhan yolunu bırakmakta; cehâlet ve ahmaklıktan, zevk ve vehim kabilinden olan şeylere istinaden burhana karşı koymak istemekte, birkaç meselede bâtil taassup ve çekişme hastalığına müptela olmaktadır. Eskiden vukua gelen taassup cenkleri gibi bu aptalların manasız cedelleşmelerinin de savaşa dönüşmesine az kalmıştır." (Çelebî, 2008: 145) sözleriyle sert bir tarzda özetleyen Kâtip Çelebî, tartışma konusu meseleleri aslında ehemmiyetsiz ve tartışmaya değer bulmadığını ifâde etmektedir. O, bu tartışmada taraf olmamış, hakk bildiğini hiç çekinmeden ilmî bir üslupla anlatmıştır. Tartışılan meselelere çözümler sunmuş ve nasıl anlaşılması gerektiğini anlatan bir de eser yazmıştır. İşte bu çalışmada söz konusu olaya *Mîzânü'l-Hakk* ekseninde Kâtip Çelebî perspektifiyle bakılmaya çalışılacaktır.

XVII. yüzyıla damgasını vurmuş olan Kâdızâdeliler-Sivâsîler olayının sebep, sonuç ve etkilerini belirten çalışmalar daha önce de bazı kıymetli ilim erbabı tarafından işlenmiştir. Bu çalışmamızda ise meseleye dönemin önde gelen mütefekkir ve olayların şâhidi konumunda olan Kâtip Çelebî penceresinden bakılacak, Kâtip Çelebî'ye ve tartışılan meselelere getirdiği çözümlere daha çok dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Tabi ki bu esnada daha önce yapılmış olan çalışmalardan da istifâde edilecektir.

Aslında tartışılan meselelerin bir kısmının tasavvufu direk alakası olmayan konular olmasına rağmen, mutasavvıfların hedef haline getirilmesi ve mücâdelenin bir tarafında Sivâsîler ismiyle mutasavvıfların yer almış olması, olayı tekke ve tasavvuf tarihi açısından önemli kılmaktadır. Aynı zamanda Firavun'un imânî meselesi, Hızır (a.s.)'in durumu, deverân ve semâ' meselesi, teğanni, İbn Arabî'nin durumu, kabirleri ziyaret ve bid'atlar gibi meseleler, tasavvufun tartışılan konuları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Kâtip Çelebî'nin bu meselelere yaklaşımını ve sunduğu çözümleri irdelemek konuyu tasavvuf açısından ayrıca önemli ve incelemeye değer kılmaktadır.

Kâdızâdeliler-Sivâsîler meselesini inceleyen Çelebî'nin olayı; medrese, tekke, tartışılan konular, devlet, ulema ve halk olmak üzere altı başlık altında incelediği söylenebilir. Biz de olaya bu altı başlık çerçevesinde yaklaşacak ve Kâtip Çelebî'nin perspektifiyle incelemeye çalışacağız. Çalışmamızın sınırlarını aşmamak için olayın tarihi gelişimine fazla değinmeyecek, meraklısına, bu konuda daha önce yapılmış olan çalışmalara⁴ bakmalarını tavsiye etmekle yetineceğiz.

1. Medrese Ehli (Kâdızâdeliler)

Bu olayda Kâdızâdeliler medrese, Sivâsîler ise tekke ehl-i olarak ön plana çıkmışlardır. Her ne kadar bu taraflar, tüm medrese ve tekkeleri temsil etmeseler de en azından İstanbul'da görüntü bundan ibarettir. Dolayısıyla medrese ehlinden maksat, Kâdızâdeliler ve başlarını çeken Kâdızâde Mehmed Efendi olacaktır.

Osmanlı tefekkürüne kaynaklık eden medrese ve tekkelerden, medreseler, Selçuklu ve Anadolu beylikleri örnek alınarak oluşturulmuştur. Daha sonraki gelişmelerle XVI. Yüzyıla gelindiğinde medreseler mükemmel bir hal almıştır. (Karagöz, 2002: 143) Bu mükemmelliğin temelinde hiç şüphesiz aklî ve naklî ilimlerin okutulması önemli yer tutmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda felsefî konular ve matematik, mühendislik, tıp gibi teknik konular Osmanlı medrese programında yer almakta ve okutulmakta iken, felsefî ve teknik konular, zamanla gerilemiştir. (İpşirli, 2003: XXVIII, 329; Ülger, 2013: 46).

Öte yandan tekkeler de Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren varlığını sürdürmüş ve medreselerle uyum içerisinde olmuşlardır. Sultanlar da bu durumu kurumaya önem vermişlerdir. Bu uyum XVI. Yüzyılın sonlarına kadar da devam etmiştir. Bunun bir sebebi de bir çok müderrisin aynı zamanda tekke şeyhi olmasıdır. (Karagöz, 2002: 143-146; Ülger, 2013: 46). Ancak XVII. yüzyıla gelindiğinde bunun bozulduğu, önceleri fikrî seviyede baş gösteren ayrılıkların, şiddetlenerek çoğaldığı ve fiilî sataşmalara varacak kadar derinleştiği görülür. İşte bu ayrışmanın sonucu baş gösteren ayrılığın bu yüzyıldaki bir diğer ismi Kâdızâdeliler-Sivâsîler mücadelesidir.

²Sivâsî hakkında geniş bilgi için bak. Çelebî, 2008: 220; Nazmi Efendi, 1982: 119 vd.; Hulvi Süleymaniye Ktp.: 4536, vr. 202; Vassaf, Süleymaniye Ktp.: 32307, I, 62 vd.; Naîmâ 1969: VI, 2717; Gündoğdu, 1998: 191-192).

³Bak. (İdiz, 2011).

⁴Bu konudaki bazı çalışmalar için bak. Çelebî, 2008; Ocak, 1979-1983; Gündoğdu, 2000; a. mlf. 1998; Çavuşoğlu, 2001; Karagöz, 2002; Kara, 2010: 75-77; aynı mlf., 2004: 200-201).

Bu mücadelenin temelinde siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılar olmakla beraber, Kâtip Çelebi'ye göre, asıl sebep, medreselerde felsefe ve müsbet ilimlerin yasaklanmasıdır. Kâtip Çelebi, bu durumun İslâm tarihindeki serüvenini şöyle özetlemektedir: İslâm'ın ilk dönemlerinde dinin kalplere iyice yerleşip kökleşmesi için başka ilimlerin tahsiline mücadele edilmemişti. İkinci ve üçüncü nesil döneminde ise müçtehid ve râviler, rivâyetlerini tedvin edip, usûl ve fûru' kaidesi üzere şerî delillerden ilâhî hükümleri çıkarmış ve böylece İslâmî ilimler bozulmaktan korunmuştu. İlk başta İslâmî ilimleri korumak için gözetilen bu maslahat artık son bulmuştu. Emevî ve Abbasiler döneminde felsefe ilimleri tercüme edilmişti. Selim bir fıtrata ve müstakim bir düşünceye sahip olanlar her asırda bu ilimleri okuyup, onları tahsil etmişler. Böylece hikmetle şeriatın arasını telif edenlerin eserleri her asırda meşhur olmuştu. İmâm Gazâlî (öl.505/1111), Fahreddin Râzî (öl.606/1210), KâdîBeyzâvî (öl.691/1291) vb. âlimlerin eserleri buna örnektir. (Çelebi, 2008: 149). Hal böyleyken; "*Daha sonra nice boş kafalı kimseler, İslâm'ın ilk döneminde bir maslahat için vaki olan menetmeye dâir rivâyetleri görüp katı bir taş gibi saf bir taklitçilik hali içinde donup kaldılar. Meselenin aslını düşünüp taşınmadan (aklî ilimleri) red ve inkâr eylediler. Felsefe ilimleri diyerek onları kötüleme illetine müptela oldular. Yeri göğü bilmez (ve bir diğerinden ayırt edemez) bir câhil iken âlim geçindiler.*" (Çelebi, 2008: 149-150).

Çelebi, Kânûni Sultan Süleyman (öl.974/1566) dönemine kadar da felsefî ilimlerin okutulduğunu daha sonra bozulmaların başladığını belirtmektedir. Onun deyimiyle; felsefî ilimler kalkınca, Rûm diyarında ilim pazarına kesat gelmiş, bunun ehli olanlar yok olmaya yüz tutmuştur. Ancak Kürt diyarlarında bu usûl üzere ders gören bazı mübtediler kalmış ve bunlar da bununla çalım satmışlardır. (Çelebi, 2008: 1150).

Çelebi, aklî ve naklî ilimleri birbirlerinin alternatifi değil, bir birini tamamlayan ilimler olarak görür. Ona göre dinî fetvâları doğru verebilmek için müsbet ilimleri de bilmek gerekir. Müsbet ilimlerin dinî fetvâ verirken ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için de hendese (geometri) bilen müftî ile bilmeyen müftî, bunları bilen kâdıyla bilmeyen kâdı arasındaki farkı yine hendese bileninin verdiği doğru cevap ve bilmeyenin yanlış cevabını örnek olarak vermektedir. Ardından astronomi, coğrafya ve riyaziyat gibi ilimleri bilmenin önemine dâir örnekler vermektedir. (Çelebi, 2008: 150-153). Bununla da bu ilimleri bilmeyen sözüm ona âlimlerin doğru cevap veremediklerini, meselelere yanlış yaklaştıklarını ve bunun da tartışmalara sebep olduğunu demeye getirmektedir.

Medreselerdeki bu bozulmanın XVII. Yüzyıldaki meyvesi, Çelebi'ye göre Kâdızâdeliler ve onun başını çeken Kâdızâde Mehmed Efendidir. Talebeliğini yaptığı Kâdızâde'nin, aklî ilimlerden habersiz, basit ilimler okutan ve tartışma konusu ettiği meselelerde bir takım "avanakları" kullanmak suretiyle meşhur olmaya çalışan biri olarak tanır. Kâdızâde'nin sürekli ders ve vaazlarında tasavvuf erbabını aşağıladığından, onlara "Tahta tepenler, düdük çalanlar, yetiş ...lu Dede⁵," sözleriyle çamur sıçratmasından rahatsızlığını dile getirmekte ve bazı "aptalların" da bunu ilim zan edip peşine takıldıklarını söylemekten çekinmez. (Çelebi, 2008: 223). Olaylara sathi ve sığ bakan Kâdızâde gibi kimselerden dolayı bu olayların meydana geldiği kanısındadır.

2. Tekke Ehli (Sivâsîler)

Tekke ehl-i denilince Sivâsîler ve onların lideri Abdulmecid Sivâsî (öl.1049/1639) kastedilmektedir. Osmanlı tefekkürünü oluşturan müesseselerin bir diğer ayağının tekkeler olduğunu belirtmiştik. "Tekkeler, İslam irfânının; medreseye nispetle daha serbest tefekkürün, bilhassa tasavvuf kültür ve inanışının gelişmesine hizmet etmiştir." (Ülger, 2013: 47; Bakırcı- Türkan, 2013: 146-147).

XVII. yüzyıla gelindiğinde medreselerdeki bozulma ve durgunluğa karşın tekkelerin biraz daha canlı olduğunu söylemek mümkündür. (Karagöz, 2002: 145-146). Ancak bir taraftaki düzen bozulunca öbür tarafla uyum da bozulmuş ve malum hadiseler yaşanmıştır.

Katip Çelebinin, Kadızâdeye nispetle Sivâsî'yi daha hafif bir dille eleştirdiği söylenebilir. Hatta Sivâsî'yi eleştirirken, kullandığı ifâdeleri üçüncü bir ağızdan aktarması dikkat çekicidir. Öyle ki bu ifâdeler kendisine mi yoksa başkasına mı ait olduğu tam olarak anlaşılammaktadır. Buna rağmen, Muhammed Nazmî (öl.1112/1701), *Hediyetü'l-İhvân* adlı eserinde bu tartışmaları aktarırken, Kâtip Çelebi'nin Abdulmecid Sivâsî'nin şöhret ve menfaat temin etmek için bu yola girdiğine dâir sözlerini sert bir dille şöyle eleştirmektedir: "...Kâtip Çelebi nam kimesne, Mizanu'l-Hakk, nam risâle-i bâtilasının mebhâsü'l-hâdi ve'l-işrînde 'Sivâsî Efendi ve Kâdızâde Efendi iki fazıl şeyhler idiler. Birbirine muhâlefet ile istişar bulub, ma'lûm-ı padişahî oldular ve bu bahane ile maslahatların görüb, dünyadan kam aldılar.' deyu tahrîr itmişdir... Sivâsî Efendi Hazretleri (k.s.) hakkında, Cenâb-ı Hakk'dan havf ve haşyet ve Cenab-ı Rasûlullah'dan hayâ ve dehşet itmeyüb, 'Dünyadan kam aldı.' demek, ne cesaret ve ne cür'etdir?...Sivâsî Efendi, belki, Kâdızâde'nin nâm ve nişanı yok iken, kendileri dahi sa'adet ile Sivâs'da iken, sît ve sadayı kemalâtı'alem-gir ve Sultan Mehmed-i sâlis, mülâkatları ile kesb-i şeref-i kesîr itmek ricasıyla İstanbul'a da'vet ve hususan Sultan Ahmed Merhûm, bina eylediği cami-i şerife vâiz ve nâsîh ta'yîn

⁵ Toklu Baba veya doğru olarak Duğlu Baba, Sultan Orhan zamanında Bursa'nın fethinde bulunmuş olan meczûb tabiatlı bir kimsedir. Savaş esnasında susayan askerlere ayran yapıp ikram ettiği için bu isimle anılmıştır. "Duğ" ayran demektir. Bak. 1985: 13; Çelebi, 1310/1892: II, 183; Gündoğdu, 1998: 191 (8. Dipnot).

buyurduklarında, meşhûr-ı havâs ve 'avâm ve makbul-i cümle-i enâm idiler. Kadızâde, merhûm Sultan Murad-ı Rabi'de şöhret-şi'ar ve cümle biyninde vak'-ı vakar bulmuş idi..." (Nazmî, 1982: 182-183; Gündoğdu, 1998: 197-198)

Biz de padişah tarafından İstanbul'a davet edilmiş olan Sivâsî gibi birzâtın şöhrete ihtiyacı olmadığı kanısındayız. Burada Çelebî'nin biraz maksadını aştığı söylenebilse de Nazmî Efendi'nin Çelebî hakkındaki ithamlarının da kabul edilecek türden olmadığını söylemek durumundayız. Nitekim konu iyice incelendiğinde yukarıda Sivâsî hakkında sarf edilen sözlerin Kâtip Çelbî'ye ait olmama ihtimali olduğu da görülecektir. (Gündoğdu, 1998: 197-199).

Eğer bu sözler gerçekten Kâtip Çelebî'ye ait değil ise o zaman Nazmî Efendi'nin kendisine ait olmayan sözlerden dolayı Çelebî'yi eleştiren bu ağır sözleri havada kalmış ve kendisine yakışmamıştır, diyebiliriz. Yok bu sözler Çelebî'ye ait ise, o takdirde bunları bir birine düşmüş ve fiili bir çatışmaya dönüşmüş iki tarafın arasını bulmak arzusuyla konuşan birisinin ortada olduğunu göstermek ve tarafını belli etmemek adına söylediği düşünülebilir. Zira Çelebî, *Mîzânü'l-hakk* isimli eserini çıkan olaylarda iki tarafın arasını bulmak, insanların kafa karışıklığını gidererek doğru olanı anlatmak üzere yazmıştır. Arabulucu olan birisinin saffını belli etmemeye çalışması ve eleştirirken her iki tarafı da eleştirmesi barış adına doğal karşılanmalıdır. Çelebî'nin, Kâdızâde'yi doğrudan eleştirip Sivâsî hakkındaki eleştirilerini üçüncü bir ağızdan aktarması da bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

Kâtip Çelebî, *Mîzânü'l-hak* isimli eserinde müstakil başlıklar halinde Kâdızâde ile Sivâsî hakkındaki yorumlarını aktarmakta ve onları kısaca tanıtmaktadır. Burada da her iki zâtın taraftarlarını haksız gördüğünü "*Gerek Halvetiyye gerekse Kâdızâdeli aptalların, sûret-i haktan göründükleri dikkate alınmaya ve bir tarafın galip gelmesi câiz görülmeye.*" (Çelebî, 2008: 220) sözleriyle belirten Çelebî, Sivâsî'nin şahsı hakkında net olarak olumsuz bir tutum içerisine girmemektedir. Hatta Sivâsî hakkında "*İç âlemi ışıklı bir ihtiyar olduğu halde vefat etti...Nice kerâmetlerini naklederler*" (Çelebî, 2008: 220) gibi sözler kullanarak onu övdüğü de söylenebilir.

Eser tam olarak incelendiğinde Çelebî'nin Sivâsî aleyhinde Nazmî Efendi'nin iddia ettiği gibi hakaret sayılacak türden açık bir ifâde kullanmadığı görülecektir. O halde Çelebî yanlış anlaşılmalıdır, diyebiliriz. Sivâsî hakkında yanlış anlaşıldığı bir diğer mesele de Çelebî'nin, Sivâsî için sarf ettiği "*Nice kerâmetlerini naklederler*" (Çelebî, 2008: 220) sözünden sonra anlattığı bir rüya üzerine olmuştur.⁶ *Mîzânü'l-hak* isimli eseri neşre hazırlayan Süleyman Uludağ tarafından da: "*Bu rüya hadisesi Nâimâ Tarihi'nde de nakledilir. Acaba maksat övmek mi, yermek mi?*" (Çelebî, 2008: 220 (Uludağ tarafından yazılan 1. Dipnot). şeklinde bir dip not düşmek suretiyle dikkatlere sunulmuştur. Uludağ'ın atıfta bulunduğu Naîmâ, olayı Çelebî'nin *Mîzânü'l-hak* isimli eserinden aktarmaktadır. (Nâimâ 1969: VI, 2716). Yani kaynak yine Çelebî'dir. Kanımca Mehmed Ağa Camii imamı Ali Efendinin gördüğü rüya zâhiren müstehcen olunca, zihinler bu rüya üzerinde yoğunlaşmış ve hakaret olabileceği zanedilmiştir. Ancak Naîmâ'nın, rüya sahibi Ali Efendi'nin ağzından aktardığı "*Ertesi günü hayret içerisinde meclisine vardım. (Şeyh), İmam Efendi elem çekme.. Senin başına gelen bana, Hz. Ali Keremullahi veche ile vâki oldu. Bu rüyanın tabiri, içten tasarruf ile kalb ve kalbın büyülenmesidir. Fakat kerâmetler nûrulevhine şart ve lâzım olan geçici gizli tasarruflar, ârif olanlara, istidadları derecesinde şekilce benzer suretlerde görüne gelmiştir, deyu buyurmuştur.*" (Nâimâ 1969: VI, 2717) sözlerden, rüyânın (zâhirî değil) te'vili cihetiyle kerâmete delâlet ettiği anlaşılmaktadır. Bu da Çelebî'nin zan edildiği gibi Sivâsî'yi yermediğini aksine kerâmet ehli olarak gördüğünü gösterir.

3. Tartışmaya Konu Olan Başlıca Meseleler ve Çelebî'nin Bunlara Yaklaşımı

Kâtip çelebî, *Mîzânü'l-Hakk* isimli eserinde tartışmaya sebep olan konuları 19 madde olarak saymakta (Çelebî, 2008: 154-216; a.mlf., 1310/1892: II, 183) ve her bir meseleyi bir bahis olarak inceleyip buna dâir çözümünü sunmaktadır. Kâtip Çelebî'nin akl-i ilimlerin tahsili meselesini bir bahis olarak değil, direkt mukaddime (Çelebî, 2008: 147) kısmında işlediği göz önünde bulundurulduğunda, Çelebî'nin tartışma konusu olarak saydığı meselelerin sayısının 20'ye ulaştığı görülür.

Naîmâ Mustafa Efendi de *Naîmâ Tarihi* olarak bilinen eserinde, Kâtip Çelebî'nin on sekizinci bahis olarak işlediği Millet meselesine değinmeden ve Çelebî'nin ayrı ayrı bahislerde bahsettiği tütün, kahve, Afyon şurubunu da bir madde olarak saymak suretiyle tartışma konularını 16 madde olarak aktarmaktadır. (Nâimâ 1969: VI, 2718). Uzunçarşılı da Naîmâ'nın saydığı 16 maddeyi aynen aktarmaktadır. (Uzunçarşılı, 1988: III/I, 357). Ayrıca Cengiz Gündoğdu, Abdülmecid Sivâsî'nin eserlerine ve Nazmî Efendi'nin Hediye'si gibi bazı kaynaklara dayanarak bu sayıyı 22'ye kadar çıkarmaktadır.⁷

⁶ Bu rüya için bak. Çelebî, *Mîzânü'l-Hakk*, s. 220.

⁷ Başka kaynaklarda bu sayılanlara ilaveten şu konular da eklenmiştir: 21. Eşyanın tesbihi hâl ile midir, kâl ile mi? 22. Denizde avlanan her hayvanın yenilip yenilemeyeceği. Bak. (Nazmî, 1982: 176-179; Gündoğdu, 2000: 94-95; İdiz, 2011: 50-51).

Tartışılan bu konular hakkında özetle Kâdızâdeliler; riyaziyeye ve akli bilgilerle uğraşmanın câiz olmadığını, Hızır (a.s.)'ın hayatta olmadığını, semâ' ve deverân, ezan, mevlid ve Kur'ân'ın makamla okunması, tasliye ve tarziye, türbe ve kabir ziyareti, cemâatle nâfile namaz kılınması, tütün ve kahve içilmesi, musâfaha ve inhina konusunda olumsuz bir tavır almış, bunların tamamını bid'at ve haram saymışlardır. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in ebeveyninin ve İbn Arabî'nin kâfir olduğunu, Firavun'un imânının geçersizliğini, devlet katında yapılan bazı işler karşılığında alınan paranın rüşvet değil ücret olduğunu, Yezid'e lanet gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Abdülmecid Sivasî ise söz konusu meselelerde genel olarak aksi yönde görüş belirtmiştir. (Gölpınarlı, 2006:156; Uzunçarşılı, 1988: III/I, 358; Çavuşoğlu, 2001: 100-101; Gündoğdu, 1998: 194).

Temel dini konular olmadıkları halde bu meseleler üzerine, bilinçli veya bilinçsiz olarak yapılan tartışmalar ile, maalesef öteden beri var olagelen tekke-medrese uyumu bozulmuş ve kardeşler arasında kin ve düşmanlık başlamıştır. Bilen bilmeyen hemen herkesin iki taraftan birinin saffında yer almaya çalıştığı bu dönemde akl-ı selîm sahibi bazı kimseler de olmuştur. Bunlar, müslümanlar arasında vuku bulan bu fitnenin söndürülmesi gerektiğini, aslında olayın bu kadar büyütülmeye değer olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Böylece ortada durup taraf olmamayı tercih ederek arayış bulmaya çalışan üçüncü bir grup ortaya çıkmıştır. Bunların başında da Kâtip Çelebî gelmiştir. Çelebî, dinî ilimler yanında müsbet ilimleri de almış, olaylara dar bir çerçeveden değil, objektif ve kamu yararını gözetken bir perspektiften bakabilen bir aydın olmuştur. Bu özelliği sayesinde, çıkan fitne olayında meselelere balıklama atlamamış ve olayları körüklemek yerine, onlara Müslümanlar arasında bulacak çözümler sunabilmiştir, diyebiliriz. Kâtip Çelebî'nin, hüküm verirken, buna hislerini, arkadaşlığını ve devleti karıştırmadığı, doğru bildiklerini çekinmeden söylediği görülmektedir. (Gökyay, 2008: 9 (Mîzânü'l-hakk tercümesi girişi)).

O, olaylara objektif yaklaşmış ve her türlü bağnazlıktan uzak durmaya çalışmıştır. Âlim geçinen taklitçi ve bağnazları eleştirmiş, bu tutumu, çiğ ve kuru dindarlık olarak nitelemiştir. (Uludağ, 2008: 132. (Mîzânü'l-Hakk tercümesi giriş kısmı)). Ona göre bundan dolayı bazı kimseler, birçok meselede bâtil taassup ve çekişme hastalığına müptela olmuşlardır. Öyle ki bu sebepten az daha savaşa tutulacak seviyeye gelmişlerdir. Bundan dolayı da *Mîzânü'l-Hakk* adlı eserini yazarak meseleye yaklaşımını ve tartışılan konuların aslında nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. (Çelebî, 2008: 145). Bu anlamda Kâtip Çelebî'nin orta yolu izleyen arabulucu biri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Yine Kâtip Çelebî'nin orta yolu bulurken, getirdiği çözümleri âyet, hadîs ve ulemânın içtihadına dayandırdığını söylemek mümkündür. Mesela Peygamberimizin anne ve babasının imânlı gidip gitmedikleri meselesini işlerken Tevbe Suresi 113. Âyeti delil olarak getirmesi ve ulemânın bu âyet hakkındaki görüşlerini aktarması, (Çelebî, 2008: 180-181) yine Firavun'un imânı meselesini işlerken ilgili âyetleri delil getirmesi bunun göstergesidir. (Çelebî, 2008: 184-185).

Kâtip Çelebî'nin bir diğer özelliği de olaylara sosyal gerçeklik temelinde objektif olarak yaklaşmasıdır. Çelebî; ictimâî ve medenî hikmetin icâb ettiği şeyleri öğrenmenin, bir şehirde yaşayan insanların tüm sınıflarını, örf ve âdetlerini öğrendikten sonra, dünyanın her yanında bulunan insan gruplarını ve sosyal yapılarını da kısa ve toplu olarak öğrenmenin her basiret sahibi kimsenin yapması gereken bir vecibe olduğunu ısrarla vurgular. (Çelebî, 2008: 152). Aksi halde nizâ çıkar. Sosyal yapı böylece anlaşılınca "*Hikmet-i temeddün'ün (İnsanların toplu halde yaşamaları) sırrı tedrici bir suretle ortaya çıkar. Giderek anlaşılır ki bu nevi kavga ve cidal erbabı, örümcek ağına düşen sinekler gibi acz ve zaaf içindedir.*" (Çelebî, 2008: 152). Buradan, Çelebî'nin tartışmaların bir sebebinin de hüküm verenlerin sosyal reâliyeti, örf ve âdetleri bilmemelerinde gördüğü anlaşılmaktadır.

Sosyal gerçeklikleri göz önünde bulunduran Çelebî, bu sayede realiteyi göre bilmekte ve gördüklerini de çekinmeden söylemektedir. Bu da onun çok yönlü bir ilim tahsili yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bid'atlara sarılmış olan halk hakkındaki: "*Bir kavmin arasında bir meselede nizâ ve ihtilaf vaki olup yerleştikten sonra, o nizâ ve ihtilafı kökünden tamamen kaldırıp atmak kolay kolay mümkün olmaz. Eli silahlı (bir diktatör) çıkıp taraflardan birini kılıç ile kahr ve galebe suretiyle sustursa bile olmaz, sürer gider.*" (Çelebî, 2008: 152) sözleri, onun bu yaklaşım tarzını gösteren bir örnektir.

Görüldüğü gibi o, halka baskı ve şiddet uygulayarak meselenin hal edilemeyeceğini belirtmektedir. Zira alışkanlıkları gidermek kolay değildir. Bu alışkanlık Allah'ın dilediği vakte kadar sürüp gider. (Çelebî, 2008: 192). Ancak bu bid'atlar karşısında eli kolu bağlı durmamak da gerekir. Bu konuda sultanın, vâizlerin ve halkın, yumuşak bir tavırla yapmaları gereken şeyler vardır. Bunları da ileride görüleceği gibi tek tek anlatır.

Çok yönlü bir âlim olan Kâtip Çelebî, zamanında baş gösteren, Kâdızâdeliler-Sivâsiler arasındaki meselelerin de olaylara sathi ve sığ bakan kişilerden dolayı meydana geldiğini belirtmekte ve bu olayların başını çeken Kâdızâde ile Sivâsî'yi eleştirerek şöyle demektedir: "*(Bu meselelerin) çoğunda Kâdızâde Efendi bir tarafı tutmuş, Sivâsî Efendi öbür tarafa gitmiş, bu suretle ifrat ve tefrit yolunu tutmuşlardı. İki din adamının çömezleri de birbirleriyle çekişip cedelleşirlerdi. Nice yıllar bu minval üzere iki din adamı arasında dedi kodular sürüp gitti.*

Beyhude mücadeleden iki taraf arasına muazzam bir kin ve nefret girdi. Hocaların çoğu da ikiye bölünerek her biri bir tarafı tuttu. İçlerinde akıllı olanlar, 'Bu mesele taassuptan kaynaklanan kuru bir kavga'dır. Biz Muhammed ümmeti ve din kardeşleriyiz. (Ahirette kurtulacağımıza dâir) ne Sivasî'den beratımız ve senedimiz var, ne de Kâdîzâde'den hüccet ve delilimiz var. Onlar iki fazıl şeyhti. Birbirlerine muhalefet yapmak suretiyle şöhret yaparak padişah tarafından bilinir kişiler olmuş, bu bahaneyle işlerini yoluna koymuş ve dünyadan kâim olmuşlardı. Biz neden avanaklık edip onların davasını sürdürüp duruyoruz. Bundan bize zarardan gayri nesne hâsil olmaz' diyerek kavgaya karışmadılar." (Çelebî, 2008: 221). Kısaca Kâtip Çelebî, olayın bir tarafında ifrat, öbür tarafında tefrit olduğunu ve kuru bir tartışmadan ileri gitmediğini söylemektedir.

Kâtip Çelebî'nin tartışılan meselelere genel yaklaşımını bu şekilde verdikten sonra, bu meselelere sunduğu çözüm ve önerileri aktarmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

1. Hızır (a.s.)'in hayatta olup olmadığı meselesi: Kâtip Çelebî; olayların doğru ve kendisine has zeminde tartışılması taraftarıdır. Bunu Hızır (a.s.) meselesine yaklaşımında görmek mümkündür. O: "*Ölüm canlının tabiatının gereği olup zaruri hususlardan olduğu burhanla sabittir.*" (Çelebî, 2008: 154) diyerek, olaya şerî ve ilmî açıdan yaklaşmaktadır. Zira Hz. İsa (a.s.)'ın hayatı gibi normal tavrın dışında harikulade bir husus olmadığı müddetçe her tür ve ferde ölüm şamildir. Hz. İsa (a.s.)'nın hayatına benzer bir durum için ise kat'î nass şarttır. Çünkü "*Kesin olan hususların aksi, haber-i vahid ve zannî şeylerle sabit olmaz.*" kaidesi vardır, der.

Peki Hızır (a.s.) ile görüşüğünü söyleyen bunca zevat yalan mı söyler? Sorusuna Çelebî; "*(Buna cevaben) deriz ki, meşâyih-i kirâmın gaybet âleminde nice seyr ve sülûku, rûhanilerle görüşme ve mülakatı vardır ki, onlar mertebesinde olmayanlara müyesser olmaz.*" (Çelebî, 2008: 154-155)⁸ cevabını verir. Yani ona göre Hızır (a.s.)'in hayatta olduğuna dâir bir nass yoktur ve onu gördüğünü söyleyenler bilinen bu âlemde değil, onu mânâ âleminde görmüşlerdir ki bu âlem ile mânâ âlemi meselelerini bir birine karıştırmamak gerekir.

Ona göre karışıklık da buradan kaynaklanmaktadır. Böylece her iki tarafın da aslında haklı olduğunu ancak konuyu yanlış zeminlerde tartıştıkları için tartışma çıktığını söylemektedir. O halde her mesele kendi zemininde değerlendirilmelidir. Böyle yaklaşıldığında, Hızır (a.s.)'in hayatta olmadığını söyleyenler, olayın şerî yönünü; hayatta olduğunu söyleyenler ise onun mânâ âlemindeki hâlini kast etmiş olmaktadır. Bu durumda her iki taraf da haklı olmuş olur ve nizâa gerek kalmaz.

2. Teğannî (sözle müzik)'nin câiz olup olmadığı: Kâtip Çelebî meselelere fikhî yönden de yaklaşmaktadır. Teğanni meselesine de bu perspektiften yaklaştığı görülen Çelebî, sesleri; kuş sesi, insan sesi ve âletlerden çıkan sesler olmak üzere üçe ayırmaktadır. Buna göre kuş sesi helâl; insan sesi eğer günahı çağrıştırmıyorsa helâl, günahı çağrıştırmıyorsa haramdır. Çalgı sesine gelince işi bilen havvas için helâl; işi bilmeyen avâm için ise haramdır. Çalınan bir takım âletlerde bazen fayda sağlanır. Askeri savaşa hazırlamak için çalınan âletler gibi. Bu durumda musikî konusunda fayda ile zarar bir arada toplanmıştır. Bir konuda haram ile helâl bir araya gelse haram olma cihetinin tercih edilmesi bir kaide ve bir asıldır, diyen Çelebî, bu durumda teğanninin havasa olan faydasına bakılmayıp, umumu zarardan kurtarmak için menedilmiştir, der. Ancak sûfî büyükler de bazen def ve benzeri âletler çalarak rûhü nefsine galip gelen sâlikleri tedavi etmeye yönelik semâ' ve deverânları vardır ki, bu durum, hastayı zehirle tedavi etmeye benzer ve câizdir, (Çelebî, 2008: 157-159) demek suretiyle olaya fikhî pencereden bakmakta ve orta bir çözüm yolu geliştirmektedir.

3. Sûfilerin yaptığı raks ve deverân'ın câiz olup olmadığı meselesi: Tartışmaya neden olan meselelerin çoğunda kendine has objektif yaklaşımıyla her iki tarafın da kabul edebileceği ve tartışmaya son verecek ortak bir çözüm bulmaya çalışan Kâtip Çelebî'nin, sûfilerin deverânı hakkında aynı tutumu göstermediği ve bu hususta sert bir tavır takınarak deverânı haram saydığı görülmektedir.

Ona göre Halvetîlerin semâ' ve deverânlarının amacı, taraftar toplayarak, gelir elde etme ve böylece geçimlerini sağlamaktır. Oraya gelenler de gösteriş için gelmekte ve sahte davranışlar sergilemektedirler. Bunu da "*Şayet sûfî riyâ ile 'Hak! Hak!' diyorsa, kurbağanın ihlasla 'Vak! Vak!' demesi yeğdir*" (Çelebî, 2008: 162) dizeleriyle ifâde etmeğe çalışmaktadır.

Deverân'a karşı çıkanların bu tür sözlere karşılık sûfiler; yaptıkları deverânın haram olan raksla karıştırılmaması gerektiğini, deverânlarının Habeşî oyununu izleyen Hz. Aişe'ye izin verilmesi ve Resûlullah (s.a.v.)'in bir defasında omuzlarından rıdası düşünceye kadar vecde gelip hareket etmesi gibi delillere dayandırarak câiz olduğunu söylemişlerdir.⁹ Buna karşılık Kâtip Çelebî, "*Bir araya toplanarak yaptıkları raks ve semâ'ın helâl oluşu şüphelidir, ama haram olduğu hususunda icmâ' vardır*" (Çelebî, 2008: 162) dizeleriyle karşı çıkmakta ve haram saymaktadır.

Bu tutumu ise onun meselelere topluca bakıp orta yollu çözüm bulma yöntemiyle bağdaşmamaktadır. Kaldı ki deverânın haram olduğu hakkında icmâ' olduğunu söylemek zordur. Zira bu konu aleyhine olduğu

⁸ Sivasîlerin Hızır (a.s.)'a bakışları için bak. (Gündoğdu, 2000: 97).

⁹ Deverânı haram sayanlara karşılık deverânı savunmak amacıyla yazılan eserler için bak. Sivasî, Süleymaniye Ktp., 300/1, vr. 120; Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. vr. 250, 81; aynı mlf. Süleymaniye Ktp., 3627/2, vr. 24-87; Fânî, İstanbul Üniversitesi Ktp., A.Y. 3808: vr. 9b-52a; İdiz, 2011:105-106; Koca, 2004: 25-74.

kadar lehine verilmiş fetvâlar da mevcuttur. (Koca, 2004: 66-70). Ancak Kâtip Çelebî'nin, deverânın haram olduğunu söylemekle beraber, sufileri zorla bu işten vazgeçirmeye çalışmanın da beyhude ve anlamsız olduğunu söylediğini (Çelebî, 2008: 162) de belirtmek gerekir.

4. Hutbe okunurken tasliyye ve tarziye meselesi: Kâtip Çelebî'nin bir diğer özelliği, olaylara toplum psikolojisi açısından yaklaşması ve sosyal gerçekleri görmesidir. Böylece yasaklamaların çözüm olmadığını, bir şeyin zorla kabul ettirilemeyeceğini söyler. Bu özelliğini hutbe okunurken tasliyye (peygamberlerden birinin ismi geçtiği zaman 'sallallahu aleyhi ve sellem' veya peygamberimiz (s.a.v.)'in ismi geçtiği zaman 'Allahümme salli alâ Muhammed' demek) ve tarziye (ashab-ı kirâm zikrolunduğu zaman, 'radiyellahu anih' demektir) meselesinde görmek mümkündür.

Kâtip Çelebî, asıl olan hutbe okunurken yanındakine sus bile dememektir. Hutbe okunurken susmak ve sessiz kalmak farzdır. Tasliyyenin farz oluşu ise ihtilaflıdır. Bu durumda hakkında ittifak bulunan susmayı, ihtilaflı olan tasliyyeye tercih etmek, yani hutbe okunurken tasliyye getirmemek evladır, (Çelebî, 2008: 164) demektir. Ancak devamında sosyal realiteye de dikkat çekerek "Bir iş ki halk arasında örf ve âdet haline gelmiş olup insanlar bunu yapmayı tercih etmiş, büyük küçük her kes bu gibi şeyleri yadırgamayıp onlara asılmış ola, onlara dokunulmayıp hali üzere bırakıla." (Çelebî, 2008: 164) demek ve bunu halk arasında kin ve nefrete dönüşecek şekilde abartmamak gerektiğini belirtmektedir.

Burada da Çelebî'nin önce şeri yönden olaya yaklaştığı sonrasında ise toplum psikolojisini de göz önünde bulundurarak olayı yumuşatıcı fetvâ verdiği görülmektedir.

5. Tütün içmenin hükmü: Aynı yaklaşım tarzını tütün, kahve, zararlı maddeler hakkında da gösterdiği görülmektedir. Ona göre tütün aklen çirkin, malî ve bedenî yönden zararlı, şer'an bid'ât (bid'ât-ı hasene değildir) ve mekruh bir şeydir.

Haram olup olmadığına gelince; Çelebî burada yine sosyal faydadan hareket etmekte ve birçok Müslüman'ın tütün içtiğini hesaba katarak, "Delillerden haram olduğu hükmünü çıkarmak mümkünse de, halkı her an günah kazanma ve haramda ısrar etme halinden korumak için mübah olması ciheti tercih oluna." (Çelebî, 2008: 170) demektir.

Zira tütün yakın zamanlarda ortaya çıkmış ve fıkıh kitaplarında hükmü yer almamıştır. Öyle olunca da "eşyada asl olan ibâhadır" kaidesine binaen mübah ve helal saymak gerekir, görüşündedir. Bu da iptila ehline şefkat ve halk çoğunluğunu vebalden korumak için yapılmalıdır. (Çelebî, 2008: 170).

Ancak kâtip Çelebî, tiryaki halkı koruma amacıyla mübah sayılmasından yana görüş beyan etmekle beraber, aslında kötü ve zararlı bir alışkanlık olduğunu da bildirmekten geri kalmamaktadır. O, tütün mübah sayılmalıdır derken, açık alanda değil evinde içenler için bunu söylemektedir. Ona göre, zararlı olan tütünü, padişah yasaklamalı, halk da buna riayet edip ulu orta içmemeli, ancak evinde içenlere de karışılmamalıdır. (Çelebî, 2008: 166-167). Böylece Çelebî, tüm tarafların kabul edebileceği bir çözüm sunarak, konuya toplu bakışını burada da göstermektedir.

6. Kahve içmenin hükmü: Çelebî, kahve hakkında: "Bu türlü hususlar, ebediyen menolunmayı kabul etmezler." (Çelebî, 2008: 174) diyerek, yasaklamaların çözüm olmadığını belirttikten sonra, kahvenin uykuyu defettiğini ve mizacına uygun düşenlerin içmelerinde bir beis olmadığını, mizacına uygun olmayanların ise içmemeleri gerektiğini söylemektedir. Özellikle kadınların mizacına uygun düştüğünden kahveyi içmelerini uygun görür. Burada da Çelebî'nin olaylara ferdin yapısı ve mizacını dikkate alarak yaklaştığını gösteren başka bir özelliği görülmektedir.

7. Afyon şurubu ve diğer keyif verici maddelerin kullanımının hükmü: Çelebî'nin bu meseleye sağlık ve psikolojik açıdan yaklaştığı görülmektedir. Kâtip Çelebî, afyon, afyon şurubu ve diğer keyif verici şeylerin lazım olduğunda tedavide kullanılması gereken maddeler olduğunu, gerekmediği zaman sırf keyif veriyor diye kullanılmasının ise sağlık açısından zararlı olduğunu belirtmektedir. Zira bir iki defa içildikten sonra kişi bağımlı hale gelmekte ve zaman içerisinde sağlığını kaybetmektedir. Böyle bir kimsenin, ne ölü, ne diri, ne uyur ne uyanık bir vaziyette bulunduğunu söylemektedir. "İnsanın haline en muvafık ve şanına en layık olan, esas yaradılışı üzere kalmasıdır; fitrat-ı selimiyyeyi değiştirmemek gerekir." (Çelebî, 2008: 175).

Bununla birlikte bu belaya duçar olup, bağımlı olmuş olana taarruz edip terk etmeye zorlamak Çelebî'ye göre hamakat ve hatadır. Hatta câiz değildir. Zira bağımlı kişinin bundan vazgeçmesi pek mümkün olmaz. (Çelebî, 2008: 175).

Böylece olaya sağlık ve psikolojik açıdan yaklaşan Çelebî, sırf zevk için kullanımını câiz görmemekte ancak tedavi ve bağımlılık gerçeğini de göz ardı etmemektedir. Zira normalde haram olan bu maddeler, tedavide kullanıldığında fayda sağlar. Aynı şekilde bağımlı olan kimsenin bundan vazgeçmesi de (o günün şartlarında), tedavi olması da mümkün değildir. Hal böyleyken haram deyip insanlara eziyet edilmemeli diyerek aslında günümüz insanının geldiği anlayışı çok daha önce göstermiştir.

8. Resulullah'ın anne ve babasının hükmü: Kâtip Çelebî'ye göre sorumluluk bireyseldir. Bu düşüncesini Hz. Muhammed (s.a.v.)'in anne ve babasının müşrik mi? Yoksa imânla mı öldükleri konusunda

açıkça dile getirmektedir. Kişi, seçme imkanı olmayan anne ve babasından dolayı sorumlu tutulamaz. Bu anlamda anne babanın iyi veya kötü olması fark etmez. (Uludağ, 2007: 245).

Kâtip Çelebî'ye göre Peygamberlerin anne baba ve evlatlarının mü'min olması gerekmez. Nûh (a.s.)'un oğlu Kenan, Hz. İbrahim'in babası gibi. (Çelebî, 2008: 178). Âlimler zaten meselenin ihtilaf sebebini ve evla olanını bilir ona göre hareket ederler. Avâma gelince hüsn-i zan üzere bulunup bu konuda ileri geri konuşmamalı ve Peygamber'in anne ve babası imânsız gitmiştir, gibi edebe aykırı söz söylememeli ve dillerine hakim olmalıdırlar. (Çelebî, 2008: 182). Böylece Kâtip Çelebî'nin bu konuda havvas'ın bilgilerine göre, avâmın ise edebe uygun olarak hareket etmelerini tavsiye ettiği ve sorumluluğu bireye bağladığı görülmektedir.

9. Firavun'un imânı meselesi: Kâtip Çelebî, nazar ve istidlal alanı ile keşf ve vicdan alanını ayırır ve Keşfî bilgiyi kabul eder. Bunu da Firavun'un imânı ve İbn Arabî'nin durumu meselesinde açıkça dile getirir.

Firavun'un imânı (Bak. İbn Arabî, 2007: 250-252) meselesinde Çelebî'nin, İbn Arabî'den yana tavır takındığı görülmektedir. Ona göre nazar ve istidlâl ehli, bilmedikleri bir alan olan keşf ve tasfiye yolu erbabına kendi kâideleri üzere dil uzatıp sataşmışlardır. Oysa sûfilerin yolu, nazar ve istidlal değil, keşf ve vicdandır. Şerî meselede delil olarak kabul edilmese de keşf ve tasfiye, ehli için delildir.

Ona göre İbn Arabî, Firavun'un imanla öldüğünü keşf ve vicdana dayanarak kanıtlamıştır. Buna akli ilim, nazar ve istidlâl yoluyla karşı çıkılmaz. Çıkılsa da dikkate alınmaz. Bununla beraber ona göre bu konuda nasslar Şeyh'in davasını ispatlar. Kâtip Çelebî: *"Bu mertebeler ve ön bilgiler malum olduktan sonra, şayet bir kimse bu konuda tartışmaya girerse ahmak değil midir? Güya ki (Firavun'u cennete koymamakla) Allah'ın rahmetini halktan esirgemekte ve menetmektedir. Ona Firavun'un imânından ne zarar, küfründen ne fayda hâsil olacak?"* der. Böylece Çelebî'nin, Firavun'u imânlı saymayı Allah'ın rahmetinin genişliğine bağladığı görülmektedir. Çelebî, ilim taliplerine, Firavun'a mü'min demezlerse de, diyenlere özellikle de Şeyh'e dil uzatmamaları ve itidali elden bırakmamaları düşer, diyerek son sözünü söylemektedir. (Çelebî, 2008: 184-185). Bu sözlere karşılık her halde Süleyman Uludağ'ın şu sözünü söylemek yerinde olacaktır. *"İlim taliplerine, Firavun'a kâfir demeseler de diyenlere taarruzda bulunmamaları düşer."* (Uludağ, 2008: 248).

Burada Kâtip Çelebî'nin İbn Arabî hakkındaki hüsn-i zannını taktir etmekle beraber, cumhura göre imânsız gittiği söylenen Firavun'u bu kadar savunmak da aşırı olmuştur, demeden edemeyeceğiz. Zira *Füsûs* üzerine yapılmış olan şerhlerde bile, Şeyh'in aslında böyle demek istemediği şeklinde te'vil yollu fikirler beyan edilerek cumhurun sözü göz önünde bulundurulmuştur. Kaldı ki Çelebî'nin bu yaklaşımı, genelde gözettiği orta yolu bulma ve taraf tutmama anlayışına da ters düşmektedir. Zira Firavun hakkında Şeyh'i tamamen haklı görüp yorum ve te'vile gitmemesi, karşı tarafın tartışmayı alevlendirmesine sebep olabilir. Bu konuda, Şeyhin söylediklerini keşf erbabına bırakıp, ileri geri konuşmamak her halde en doğrusu olacaktır. Burada Şeyhin de dediği gibi iş Allah'a kalmıştır. Nihayetinde öldürdüğü onca masum bebek ve suçsuz insana rağmen, Firavun ölmüş ve akibeti Allah'a kalmıştır. Böyle bir konuyu Müslümanlar arasında bir tartışma hatta bazen tefrika meselesi yapıp, kin gütmek, günümüz Müslümanlarının şiddetle muhtaç oldukları birlik ve beraberliğe katkı sağlamayacaktır.

10. İbn Arabî'nin durumu: Kâtip Çelebî'nin, ifrat ve tefrite karşı olduğu görülmektedir. Bunu bir çok meselede olduğu gibi, İbn Arabî'ye yaklaşımında da görmek mümkündür.

Çelebî'ye göre İbn Arabî'yi red edenler, onun tasfiye yolu üzere yazdığı kitaplarına nazar yolu gözüyle baktıkları için onu anlayamamışlardır. Bunların eleştirilerine de pek kulak veren olmamıştır. İbn Arabî'yi savunanlar ise onu haddinden çok yücelterek aşırıya kaçmışlardır. Böylece her iki taraf da ifrat ve tefrite düşmüştür. Susanlar ise bilmedikleri bir konuya dalmadıkları için zarar etmemişlerdir. (Çelebî, 2008: 187-188). Ona göre; bu konuda hakka tâlip olan kişi, eğer şeyhin anlaşılması zor olan sözlerini anlayacak derecede değilse, o makâmdan dem vurup kendisini şek ve şüphe, sataşma ve dil uzatma uçurumuna atmamalıdır. İbn Arabî hakkında hüsn-i zanda bulunmak evladır. Eğer hüsn-i zan da bulunmayacaksa, en azından sû-i zanda bulunmaktan kaçınmalıdır. Mü'mine yakışan da budur. (Çelebî, 2008: 188).

11. Yezîd'e lanet edilip edilemeyeceği meselesi: Kâtip Çelebî, Ehl-i Sünnet bakış açısına sahiptir. Buna Yezîd'e lanet okunup okunmayacağı meselesini örnek gösterebiliriz. O, Hz. Ali, Hz. Muaviyye ve Yezîd meselelerini tartışan ve aşırıya gidenlerle tartışmanın manasız olduğu kanaatinde. Orta yola talip olan kimse, Ehl-i Sünnet'in yolunu tercih edip İmâm Gazâlî'nin fetvâsıyla amel etmelidir, der. Zira bin yıllık böyle bir meseleye karışmak ona göre beyhude bir aptallıktır. (Çelebî, 2008: 190-191).

12. Bid'atlar meselesi: Kâtip Çelebî, zorla bir meselenin terk ettirilemeyeceğini söyler. Çelebî'ye göre, bid'atlar halk arasındaki örf ve adetler üzerine bina edilmiştir. Bir kavmin arasına yerleşti mi, onu emri bi'lma'rûf nehiy ani'l-münker gayesiyle halktan alıp uzaklaştırmaya çalışmak "aptallıktır". Çelebî; ister sünnet olsun ister bid'at, halk bir şeye ülfet göstermişse artık onu zorla terk ettirmek mümkün değildir, der. Nitekim itikadî bid'atlara karşı sünni bir çok padişah bir çok savaş açmış olmasına rağmen meseleyi tamamen hal edememiştir. (Çelebî, 2008: 192).

Çelebî'ye göre sabırla işi zamana bırakmak gerekir. Bunun için hakimler, Müslümanların nizamını temin etmeli ve İslâm'ın şart ve erkânını halk arasında muhafaza etmelidirler. Vâizler de halkı sünnete teşvik edip, bid'attan sakındırma konusunda yumuşak bir dille vaaz ve nasihatte bulundular mı üzerlerine düşeni yapmış olurlar. Bundan sonra bu nasihatleri tutmak halka kalır. Zorla tutturmak olmaz. Zira sahabe devrinden sonraki her devir insanı kendisini sünnet ölçüsüne vuracak olsa, tamamen sünnete uymadığını ve bid'attan salim olmadığını görecektir. (Çelebî, 2008: 192).

13. Kabirleri ziyaret etmenin hükmü: Kâtip Çelebî'nin kabirleri ziyaret konusunda da mu'tedil orta bir yolu ve şerî çözümü önerdiği görülmektedir. Ona göre çok çekişmeli olan bu meselede orta yolu bulmak gerekir. O da Kabirlere gidildiğinde fatiha okumakla yetinmek ve başka bir şey yapmamaktır. Mezara giden mezarı öpmemelidir. Peygamberimizin mezarına gittiği zaman dahi kabrin karşısında ellerini kavuşturup edeple durmalı ve duâ etmelidir. Parmaklıklara yapışarak veya öperek edepsizlik yapmamalıdır. Bu yol takip edilirse her iki taraf uzlaşabilir. Ancak bununla beraber mezarları öpen, mum yakan, ağaçlara çaput bağlayanlarla tartışmanın hiçbir faydası da yoktur. Zira bundan vazgeçmezler. (Çelebî, 2008: 194-196).

14. Regaip, beraat ve kadir gecelerinde cemaatle namaz kılınıp kılınmayacağı meselesi: Çelebî, bazen ümmetin birliği için gerekirse mekruh bir fiil işle, ama kalp kırma, der. Regaip, Beraat ve Kadir gecelerinde cemaatle namaz kılınıp kılınmayacağı hususunda Çelebî'nin uzlaşma adına önerisi budur. Müslümanlar arasında böyle gereksiz bir meseleden dolayı tefrika girmesini önlemek için ona göre insanları kılıp kılmamakta serbest bırakarak, kılmanın veya kılmamanın hükmen aynı olduğunu söylemek gerekir. İster bu namazları kendisine nezr yaparak kılar, istemezse evinde kılar. Câmiye gidecek olsa da cemaata uymalı ve muhâlefetten kaçınmalıdır. Vâizler de bu tür gecelerde bu durumu izah etmelidirler. Onlar da bir tarafın görüşünü tutarak ümmeti tefrikaya sürüklememelidir. (Çelebî, 2008: 198).

15. Musafaha meselesi: Yukarıda ifâde ettiğimiz gibi, Kâtip Çelebî'ye göre, bid'at işlemeyi göze almak kalp kırmaktan daha iyidir. Musâfaha konusunu işlerken bu minval üzere hareket etmektedir. Fakihler arasında tokalaşmanın sünnet olduğu hususunda görüş birliği vardır. Selâmlaşmanın bir parçası sayılan tokalaşma Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan âdâb-ı muâşeret kaidelerindedir. Bunun diğer adı da musâfahadır. (Bozkurt, 2012: XLI, 217; Çelebî, 2008: 199).

Esas itibarıyla musâfaha sünnet idi. Sahabe görüştüğü zaman musâfaha ederek "Allah sizi ve bizi yarlıgâsın" derdi. Sonraları bu azalmaya başladı. Osmanlı döneminde cumalardan sonra uygulanınca bazı vâizler bundan men etmek istediler. Ancak fetvâ istenince beş vakit namazlardan sonraki musâfahanın mekrûh olduğu, Cuma günleri bunun mekrûh olmadığı fetvâsı çıktı. (Çelebî, 2008: 199).

Kâdızadeli döneminde bu konu tekrar bid'at sayılarak tartışılmıştır. Kâtip Çelebî, bu konuya da ümmetin birliği ve gönül kırmama noktasından yaklaşmaktadır. Ona göre Cuma günleri birisi kendisiyle musâfaha yapmadıkça ilk başlatan kendisi olmamalıdır. Ancak birisi elini uzattığında ise onun elini tutmak gerekir. Zira aksi halde gönlü kırılır. Oysa bid'at işlemeyi göze almak kalp kırmaktan daha iyidir. Hatta bu düşünceyle ilk kendisi musâfahaya başlasa Çelebî'ye göre bir şey olmaz. Bayramlar ise mülakat zamanı olduğu için o günlerde musâfahada bulunmakta sakınca yoktur. Ancak bu, sünnet de değildir. Bu nokta da zaten her şeyin sünnet olması da gerekmez. (Çelebî, 2008: 199).

16. İnhina (eğilerek) selâm verilebilir mi: Kâtip Çelebî, bu meseleye de yine örf ve âdetleri ön plana çıkararak çözüm arar. Sahabe döneminde selâm, lafızla bilindik şekliyle verilirdi ve bu da sünnet idi. Ancak Emevî ve Abbâsiler döneminde değişik selâm çeşitleri türemiştir. Osmanlı Devletinde bile padişah huzurunda selâm yerine yer öpülmüş, âlimler huzurunda rukuâ varır gibi inhina ile selâm verilmiştir. Bu da tartışma konusu olmuştur. Buna karşı çıkanlar, inhina ile selâm verenleri karşıdakine secde etti diyerek tekfir etmiş ve böylece aşırıya kaçmışlardır. Kaldı ki, inhinanın secde sayıla bilmesi için üç defa "sübhaneallah" diyecek kadar durup yedi aza üzere beklemek gerekir. Bu hareketle selâm verenin ise böyle beklemediği ve secde niyeti taşıdığı bilinmektedir. Dolayısıyla Çelebî'ye göre bu selâm şekli küfür değil, sünnete aykırıdır. O da örf ve âdetlerin terk olunmaması mazaretiyle affolunur. (Çelebî, 2008: 201).

Kâtip Çelebî'ye göre örf ve âdetlere uymaktan dolayı sünnetin terki affolunur. Mesela büyüklerin huzuruna varanın selâm vermesi oradakilerin kendileriyle alay edildiği zannına kapılmalarına neden olur; böyle bir adet vardır, der. Yine ona göre talebe, hocanın huzuruna vardığı zaman, inhinada bulunmasa bile en azından susmalıdır. Zira talebenin selâm vermesi rütbece eşitlik olarak algılanır. Selâm verirse âdâba uyulmamış ve hocanın kalbi kırılmış olur. (Çelebî, 2008: 201).

Diğerlerinde meseleye orta yol bulmak suretiyle objektif yaklaşan Çelebî'ye bu meselede katılmak mümkün görülmemektedir. Zira, âlim ve hocaların huzurunda inhina göstermek veya en azından sesli selâm vermeden susmak, âlime de ilim talebesine de yakışmaz. Aksine bu meclislerde ısrarla selâm verip sünneti yerine getirmek suretiyle halka örnek olmaya çalışılmalıdır. Kaldı ki, talebenin hocaya Allah selâmını lafzen söylemesini hocayla eşit olmak ve onun gönlünü kırmak şeklinde algılamak, İslâm'ın rûhuna da ters düşer. Zira sahabe Allah'ın Resûlü'ne selâm vermiş, o da almıştır. Burada Çelebî'ye hak vermek

mümkün olmadığı gibi, bu tutum, ümmetin arasındaki tartışmayı gidermez, aksine yeniden alevlendirir, kanısındayız. Zira bu sözler orta yolu göstermemektedir. Padişah huzurunda sünnete aykırı davranmayı korkuya bağlamak mümkün olsa da âlimler için bunu söylemek zordur. Kâtip Çelebî'nin inhinayı savunması aslında şaşırtıcıdır.

17. Emr-i bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker meselesi: Kâtip Çelebî, bilip bilmeden insanların tekfir edilmesine karşıdır. Tartışılan konulardan birisi de iyiliği emredip kötülükten men etmeye çalışmak (Çağrı, 1995: XI, 138) anlamına gelen emr-i bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker hususu olmuştur. Câhil kesimin diline doladığı anlaşılan bu mevzu hakkında Kâtip Çelebî şöyle demektedir: *"Resûl-i Ekrem'in ümmetiyle olan muamelesi lütuf, kerem üzere iken, âhir zamanda gelen sahtekârlar, kendilerinin o Hazret'e karşı işledikleri muhâlefet ayıplarını görmeyip, azıcık bir bahaneyle ümmetin kimini gavur, kimini sapık, kimini de günahkâr sayarlar; Allah'tan korkmaz, Peygamber'den utanmaz (bu herifler bir de) halkı taassup derdine düşürüp tefrikaya sebep olurlar."* (Çelebî, 2008: 204). Günümüzde de bilip bilmeden (özellikle sosyal medyada) insanların nasıl kolayca büyük zatları itham ettikleri hatta tekfir ettikleri görülmektedir. Karşılıklı bu tekfirler, ithamlar, hurafe ehli olmakla suçlamaların çoğu sözüm ona emr-i bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker adına yapılmaktadır. Oysa bu karşılıklı ithamlar, kötülüğü ve hurafeleri önlemediği gibi, Kâtip Çelebî'nin dediği gibi, *"Kör taşlar gibi yaptıkları bâtil mücâdele bazen boğuşmaya sebep olur. Ehl-i İslâm çoğunlukla bu hususa binaen birbiriyle cedelleşip cenk eder."* (Çelebî, 2008: 204).

Kâtip Çelebî, emr-i bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker meselesinin bazı şartlar altında vâcip bazı durumlarda müstehap, olduğunu söylemekle beraber, ona göre fitne ihtimali varsa terk etmek lazım gelir. (Çelebî, 2008: 204). Böylece Çelebî'nin yine orta yolu bulucu bir teklif önerdiği görülmektedir.

18. Millet meselesi: Çelebî'nin meselelere avâm ve havâsı gözeterek yaklaştığı görülmektedir. Bunu millet meselesinde de gözetmektedir.

Aslında ilk Müslümanlar arasında bulunmayan ve dinin esasını da teşkil etmeyen millet meselesi maalesef Müslümanlar arasında tefrika konusu olabilmıştır. Kâtip Çelebî'ye göre ihtilafı olan bu konu, Havvâs arasında tartışılmalı; ancak avâm seviyesinde ele alınmamalıdır. Zira tartışmaya gerek olmayan bir konudur. Hatta Süleyman Uludağ'ın dediği gibi; *"Bu konuda Kâtip Çelebî'nin bile uzun uzun açıklamalar yapıp meseleyi ciddiye alması hoş bir şey değildir."* (Uludağ, 2008: 257).

Kâtip Çelebî'ye göre, ihtilafı olmakla beraber, "İbrahîm milletindenim" sözü halk arasında kökleşmiş bir söz olduğundan, bu konuda kendi değimiyle seksen risâle de yazılsa halk onu kullanmaktan vaz geçmez. Bunu kullanan halk, Hz. Muhammed'in ümmetinden olmadıkları niyetiyle bunu söylemezler. O halde halkın sözlerini iyiye yorumlamak gerekir. (Çelebî, 2008: 213).

19. Rüşvet meselesi: Tartışılan son konu rüşvet meselesidir. Rüşvet Kur'ân ve sünnetle haram kılınmıştır. Ancak haram olan rüşvetin ne olduğu konusu tartışılmıştır. Kâtip Çelebî'ye göre halk, bilip bilmeden mutlak anlamda rüşvetin haram olduğunu söyler. Oysa kendileri gizlice rüşvet muamelesinde bulunurlar. Halk arasında şuyû bulan bu meseleye Kâtip Çelebî, İbn Nuceym (ö.970/1562)'in Kâdîhandan naklettiği fetvâyı önermektedir. Buna göre rüşvet dörde ayrılır. 1. Kadı olmak için verilen rüşvet. 2. Birinin lehinde hüküm vermek için kâdiya verilen rüşvet. Bu iki durumda da rüşvet almak da vermek de haramdır. 3. Canına veya malına gelecek bir belayı gidermek için verilen rüşvet. 4. Sultan yanında maslahat görmek ve iş takibi için verilen rüşvet. Bu son iki durumda rüşvet, verene helal, alana haramdır. Bu görüşten hareketle Kâtip Çelebî o dönem için revaçta olan rüşvet meselesine çözüm getirerek, hüküm konusu dışındaki son iki maddeye uygun olan rüşvet vermenin helal olduğunu söylemektedir. Ancak gene de buna devlet erkânının çözüm bularak bunun önüne geçmesi gerektiğini de belirtir. (Çelebî, 2008: 216).

4. Devlete Düşen Sorumluluk

Kâtip Çelebî'ye göre meseleyi iyi anlamak ve toplumun yapısını, psikolojisini bilerek, onları kırmadan dökmeden olayı çözmek gerekir. Bunun için bir taraftan olaylar zamana bırakılıp, halkın anlayışının düzelmesi beklenirken, öbür yandan bazı kurum ve kesimlere de bir takım görevler düşer. Bu kurumların başında da devlet ve onu yöneten sultan gelir.

Çelebî'ye göre sultana düşen şudur: *"Farzları ve vâcibleri eda ederek, İslâm akidelerini bilecek kadar malumatla din konusunda iktifa edip, kendilerinin ilm-i hâli olan hazine, asker ve tebaa ile alakalı ahvali ve bunun inceliklerini öğrenmeye gayret edeler. Ulu ataları gibi tarih okuyup eski hanedanlıkların ahvaline dâir olan kıssalardan hisse alalar. Halkın örfüne vakıf olarak her çağın gereği nice ise ona göre yerinde lütuf, yerinde kahr ile devlet-i âliyenin kadim kanunlarını icra edeler."* (Çelebî, 2008: 230).

Çelebî, böylece sultanları farz ve vacipleri yerine getirecek kadar dini malumattan sonra asıl olarak devlet işlerine yönelmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Zira o, çıkan olayların gevşek yönetimden kaynaklandığının farkındadır. Ona göre devletin diğer ileri gelenleri ve görevlileri de sultana bu işlerde yardımcı olmalıdırlar. Müslümanlar arasında ihtilafın çıkmasına izin vermemeli, çıkacak olan tartışma ve kavgaları da mülayemet ve lütufla hal etmelidirler. (Çelebî, 2008: 230).

5. Ulemâya (Vâizlere) Düşen Sorumluluk

Ulemâya yani Vâizlere¹⁰ gelince meselenin halli için onların da uymaları gereken bir takım edep ve sorumlulukları vardır. Buna göre vâizler; halkın örf ve âdetini gözetmeli, dedikoduya yol açacak sözler söylememelidir. Eğer Müslümanlar arasında ihtilaf varsa yumuşak bir dille, kalpleri celp ederek, taraf tutmadan ihtilaf konularını def etmeye çalışmalıdır. Cemaâti emir ve yasaklara uymaya teşvik etmelidir. Halkın anlama seviyesini aşan ince ve tasavvufî bahislere girilmemelidir. Zira va'z avâm içindir, havvâs için değil. Vâizler bunu yaptılar mı görevlerini yerine getirmiş olurlar. "Tutmak halka kalır, zorla tutturmak olmaz." (Çelebî, 2008: 192; aynı eser: 231-232).

6. Avâma (Halka) Düşen Sorumluluk

Avâma düşen görev ise, Allah bir, peygamber hak deyip beş vakit namazını kılmak, oruç tutmak, zenginse zekat verip hacca gitmektir. Yalan söylemeyip, kimsenin canına, malına zarar vermemeli, falan vâiz şöyle dedi, şu söylemiş, deyip bilmediği konulara girmemelidir. (Çelebî, 2008: 230-233).

İhtilafların önüne geçmek için padişahın avama kadar her kesime düşen görevler olduğunu böylece beyan eden Çelebî, ilim talebelerine de tavsiyelerde bulunmakta ve adeta ihtilafın nasıl minimize edileceğinin yollarını göstermektedir. Ona göre talebeler ön bilgileri elde ettikten sonra meselelerin metinlerini İslâm akâidine göre zapt etmeli, sonra çeşitli fenlerle meşgul olmalı; ancak birini tamamen öğrenmeden diğerine geçmemeliler. Tahsilini tamamlayınca bazı makamlara talip olmamalı, zira bu tür görevler, usûl üzere ilimle meşgul olmaya manidir. Ehl-i Sünnet akâidini iyice öğrenmeli, Kur'ân, sünnet ve icmâ yoluna girmelidir. Âyet, hadîs, fakih ve velilerin sözlerini kendisine ölçü edinmelidir. Sonra filozofların kitaplarını, kelimacı ve sûfilerin sözlerini araştırıp duru olanını alıp, bulanık olanını bırakmalıdır. Hiç birini inkâr etmemeli, taassuba düşmemelidir. (Çelebî, 2008: 232).

Sonuç

Kâdızâdeliler-Sivâsiler mücâdelesi XVII. Yüzyıla damga vurmuş olan bir olaydır. Aynı dönemde yaşamış ve değeri ancak sonradan anlaşılmuş olan Kâtip Çelebî, *Mîzânü'l-Hakk fî ihtiyâri'l-ehakk* adıyla bir eser yazarak tartışılan meseleleri maddeler halinde saymış, bunların tartışmaya değer olmadığını belirttiğinden sonra, her iki tarafın da kabul edebileceği ve orta yol diyebileceğimiz çözümler sunmuştur.

Bu olay daha geniş kapsamlı olmakla beraber, aslında olayı, Kâdızâde Mehmed Efendi, Abdulmecîd Sivâsî, tartışılan meseller ve buna barışçıl yaklaşan Kâtip Çelebî, devlet, ulemâ ve halka düşen sorumluluklar olmak üzere altı başlık altında ele almak mümkündür. Buna göre olayların fikri mücadeleden çıkıp sert tartışmalara ve fiili müdahaleye varmasının müsebbibinin Kâdızâde olduğu anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebî'nin, öğrenciliğini de yaptığı Kâdızâde hakkındaki düşüncelerinin pek olumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Onun Deyimiyle Kâdızâde, sathi bir ilme sahip, ancak güzel konuşan ve muhatabını etkileyen bir kişiliğe sahiptir. Vaazlarında asıl amacı ön plana çıkıp tanınmaktır.

Hocası Kâdızâde hakkında sert ifâdeler kullanan Çelebî'nin, Sivâsî söz konusu olunca daha yumuşak ve dikkatli bir dil kullandığı görülmektedir. Nazmî Efendi'nin, Kâtip Çelebî'yi Sivâsî hakkındaki sözlerinden dolayı çok sert bir dille eleştirmesinin yersiz ve haksız olduğunu bu anlamda söylemek mümkündür. Zira Çelebî, orta yolu bulmaya çalışmakta ve herhangi bir tarafta görülme istememektedir. Bu sebeple Sivâsî hakkında da sert olmayan bazı sözler sarf etmesi normal karşılanmalıdır. Kaldı ki Sivâsî'ye yönelttiği eleştirisini de üçüncü ağızdan aktardığı dikkatten kaçmamaktadır. Hatta onu öven sözler de sarf etmektedir.

Tartışılan meselelere gelince, çoğunun tartışmaya değer olmayan sathî meseleler olduğu söylenebilir. Bunlardan bir kısmı fikhî mesele olup içtihadî konulardır ki, fıkıhçıların vereceği fetvâya göre amel edilmesi yeterli olacaktır. Bir kısmı da tasavvufî konulardır. Keşf ve tasfiyeye dayalı olan bu meselelerin, akıl ve istidlalle çözülmeye çalışılmasının yersiz olduğu zaten bilinir. Dolayısıyla itikâda dayalı olmayan bu meseleleri erbabına bırakıp, fikrî planda âlimler arasında tartışmak, meseleyi avâm seviyesine indirip tefrikaya yol açmamak en doğrusu olsa gerek.

Bu meselelere çözüm arayan Kâtip Çelebî'nin, aklî ve naklî ilimleri tahsil ettiği, bundan dolayı olaylara daha geniş bir perspektiften bakarak objektif çözümler sunduğu görülmektedir. Tartışma konusu olan meselelere getirdiği çözümler, ortayı bulan ve her iki tarafın da kabul edebileceği, fıkha, akla ve sosyal gerçekliğe uygun çözümler olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kısaca Kâtip Çelebî'nin olaylara yaklaşım tarzından hareketle olaylara şu perspektiften yaklaştığı sonucuna varılabilir:

1. Olaylar kendi zemininde tartışılmalıdır.
2. Olayların fikhî yönü ihmal edilmemelidir.
3. Toplum psikolojisi göz önünde bulundurulmalıdır.
4. Ferdin yapısı ve mizacı gözetilmelidir.

¹⁰ Dönem incelendiğinde vaazların genellikle dönemin âlimleri tarafından verildiği görülür. Söz konusu tartışmalar da daha çok vaazlar yoluyla olmuştur. Dolayısıyla Çelebî, vâiz derken aynı zamanda ulemâyı kast eder.

5. Meselelere yaklaşırken sağlık ve psikoloji göz ardı edilmemelidir.
6. Sorumluluk ferdidir. Peygamberlerin anne, baba veya evlatlarının Müslüman olma şartları yoktur.
7. Nazar ve istidlâl alanı ile keşf ve vicdan alanı ayırımı gözetilmelidir.
8. İfrat ve tefritten kaçınılmalıdır.
9. Olaylara yaklaşırken Ehl-İ Sünnet'in görüşüne bağlı kalır.
10. Zorla bir şey halka terk ettirilemez.
11. Meselelere orta (mu'tedil) bir yaklaşım yolu bulunmalıdır.
12. Ümmetin birliği söz konusuysa bazen mekruh ve bid'at işlenebilir.
13. Olaylara yaklaşılırken örf ve adetler gözetilmelidir.
14. İnsanlar bilip bilmeden tekdir edilmemelidir.
15. Meselelere yaklaşımda avâm ve havâs farkı gözetilmelidir.
16. Bazen Firavun'un imanı meselesinde olduğu gibi, Çelebî'nin taraf tuttuğu da olmuştur.

KAYNAKÇA

- BAKIRCI, Nedim-TÜRKAN Hüseyin Kürşat (2013). "Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi", *Dil Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 145-160.
- BOZKURT, Nebî (2012). "Tokalaşma" *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÇAĞIRICI, Mustafa (1995). "Emr-i bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Semiramis (2001). "Kâdızâdeliler", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÇELEBÎ, Kâtip (2008). *Mizânü'l-Hakk fî ihtiyârî'l-ehakk*, (ter. Süleyman Uludağ), İstanbul: Kabcacı Yay.
- ÇELEBÎ, Kâtip (1310/1892). *Fezleke-i Kâtip Çelebî*, İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası (c.I-II).
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (2006). *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılap Yay.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2008). *En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*, İstanbul: Kabcacı Yay. (Mizânü'l-hakk tercümesi girişi).
- GÜNDOĞDU, Cengiz (2000). *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- GÜNDOĞDU, Cengiz (1998). "Şeyh Muhammed Nazmi'nin Kâtip Çelebî'yi Tenkidi Üzerine Bir Mülâhaza" *Ekev Akademi Dergisi*, S.3, s. 189-205.
- HULVÎ, Mahmud Cemâleddin, *Lemazat-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, No: 4536.
- İBN ARABÎ, Muhyiddîn (2007). *Fusûsu'l-hikem*, (ter. M. Nuri Gençosman), İstanbul: Ataç Yay.
- İDİZ, Ferzende (2011). *Ömer Fânî Efendi ve Tasavvufa Dâir Üç Eseri*, İstanbul: İnsan Yay.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2003). "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- NAZMÎ, Muhammed (1982). *Hediyetü'l-lhvân*, Ankara: (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin, Doktora Tezi İkinci Kısım, Haz.: Osman Türer), s. 119 vd.
- NAİMA Mustafa Efendi (1967). *Tarih-i Naimâ*, (çev. Zuhuri Danışman), İstanbul: Zuhuri Danışman Yay.
- KARA, Mustafa (2010). *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Dergah Yay.
- KARA, Mustafa (2004). *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Sir Yay.
- KARAGÖZ, Mehmet (2002). "Osmanlı Fikir Hayatında Kadızâdeliler", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- KOCA, Ferhat. "Osmanlı Fâkihlerinin Semâ', Raks ve Deverân Hakkındaki Tartışmaları" *Tasavvuf*, S. 13, s. 25-74.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1979-1983). "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış; Kadızâdeliler Hareketi", Ankara: TKA,
- ÖMER, Fânî Efendi, *el-Hüccetü'n-Neyyire fî beyâni't-tarîkati'l-münîre*, İstanbul Üniversitesi Ktp., A.Y. 3808; 9b-52a.
- SİVÂSÎ, Abdülmecîd. *Dürrer-i Akâid*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 300/1, 120 vr; Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 250, 81 vr.
- SİVÂSÎ, Abdülmecîd. *Mi'yâri Tarik*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 3627/2, 24-87 vr.
- ŞEYHÎ, Mehmed Efendi (1989). *Vakâiyü'l-fudalâ*, (haz. Abdulkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yay.
- ULUDAĞ, Süleyman (2008). *En Doğru Olamı Tercih Konusunda Hak Ölçü*, İstanbul, Kabcacı yay. (Mizânü'l-Hakk tercümesi giriş kısmı).
- UZUNÇARŞILI (1988). İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi.
- ÜLGER, Mustafa. "19. Yüzyıl Osmanlı Fikir hayatındaki Yeri Bakımından Tekkeler", *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S.18, s. 45-52.
- TAŞKÖPRÜZÂDE, Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa (1985). *Şakaiku'n-Nu'mâniye fî Ullemâi'd-devleti'l-Osmâniye*, (nşr. Ahmet Subhi Furat), İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.
- VASSAF, Hüseyin. *Sefine-i Evliyâ-ı Ebrâr (Şerh-i Esmâr-ı Esrâr)*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, No: 32307.
- YARAN, Rahmi (1992). "Bid'at", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.